

Nursan ILDIRI*

Feruz RAZZAKOVA**

**ÖZBEK YAZAR MİR MUHSİN'İN
"GURBETTEKİ ADAM" ADLI HİKÂYESİNDE
YER ALAN DİL BİLGİSEL EŞ DİZİMLER**

ÖZET

Dil, insanların düşüncelerini, duygularını ve kültürel değerlerini ifade etmek için kullandıkları en önemli araçtır. Türk lehçeleri içinde kendine has özellikler barındıran Özbek Türkçesi, dilin zenginliğini yansıtan çeşitli yapısal unsurlar içermektedir. Bu unsurlardan biri de sözlüksel ve dil bilgisel eş dizimlerdir. Dilde bazı sözcükler diğer sözcüklerle sık ve doğal bir şekilde bir araya gelmektedir. Sözcüklerin birlikte kullanımlarının bilinmesi, dil öğrenimini de kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada, Özbek yazar Mir Muhsin'in "Gurbetteki Adam" adlı hikâyesinde yer alan dil bilgisel eş dizimler ele alınmıştır. Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan hikâyede, bireylerin yabancı bir ortamda yaşadığı zorluklar ve kültürel kimlik arayışları işlenmektedir. Çalışmada isim + fiil, isim durum eki alan isim + fiil, isim durum eki alan isim + fiilimsi, isim durum eki alan isim+fiilimsi + fiil, isim durum eki alan isim + tasvir fiil, sıfat tamlaması+tasvir fiil, fiilimsi+fiil, isim+isim, isim+sıfat, isim+edat, fiilimsi+isim, sıfat+isim, belirteç+fiil birliktelikleri tespit edilmiştir. Hikâyede tespit edilen dil bilgisel eş dizim örnekleri, sayfa ve satır numarası gösterilerek dikkatlere sunulmuştur. Bu çalışma ile Özbek Türkçesinin dil bilgisel yapısının daha iyi anlaşılması ve iki lehçe arasında daha doğru bir aktarımın gerçekleşmesini sağlayacak eş dizim yapılarının Mir Muhsin'in "Gurbetteki Adam" adlı hikâyesi örneğinde ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Özbek Türkçesi, eş dizim, dil bilgisel eş dizim.

**GRAMMATICAL COLLOCATIONS IN THE
STORY "GURBETTEKİ ADAM" BY UZBEK
AUTHOR MIR MUHSIN**

ABSTRACT

Language is the most important tool that people use to express their thoughts, feelings, and cultural values. Uzbek Turkish, which has its own unique characteristics within the Turkic dialects, contains various structural elements that reflect the richness of the language. One of these elements is lexical and grammatical collocations. In language, some words come together frequently and naturally with other words. Knowing the combined uses of words also facilitates language learning. In this study, the grammatical collocations in the story "The Man in Exile" by the Uzbek writer Mir Muhsin are examined. In the story, which was translated from Uzbek Turkish to Türkiye Turkish, the difficulties experienced by individuals in a foreign environment and their search for cultural identity are discussed. The study identifies the following combinations: noun + verb, noun + verb with noun case suffix, noun + gerund/participle with noun case suffix, noun + gerund/participle with noun case suffix + verb, noun + descriptive verb with noun case suffix, gerund/participle + verb, noun + adjective, noun + postposition, gerund/participle + noun, adjective + noun, adverb + verb. The examples of grammatical collocations identified in the story are presented with page and line numbers. This study aims to provide a better understanding of the grammatical structure of Uzbek Turkish and to reveal, through the example of Mir Muhsin's story "The Man in Exile," collocation structures that will enable a more accurate transfer between the two dialects.

Keywords: Uzbek Turkish, collocation, grammatical collocation.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum/Türkiye. E-posta: nursan.aslan@atauni.edu.tr / Asst. Prof., Ataturk University, Faculty of Letters Department of Modern Turkish Languages and Literatures, Erzurum/Türkiye. E-mail: nursan.aslan@atauni.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Erzurum/Türkiye. E-posta: feruzaraz@gmail.com / Graduate Student, Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Modern Turkish Languages and Literatures, Erzurum/Türkiye. E-mail: feruzaraz@gmail.com

Giriş

Metin Dilbilgisel eş dizim kavramının ele alındığı hikâyenin yazarı Mir Muhsin Mirsaidov, XX. yüzyıl Özbek edebiyatının önemli isimlerinden biridir. 3 Mayıs 1921'de Taşkent'te doğmuştur. Edebiyat kariyerine 1930'larda şair olarak başlamış ve bu faaliyetlerini uzun yıllar sürdürmüştür. Hem nazım hem de nesir alanında eserler veren Mir Muhsin, sayısız şiir, roman, destan ve hikâyeler yazmış, Çağdaş Özbek edebiyatında birçok ilke imza atmıştır (Pekşen, 2022, s. 4). Mir Muhsin'in ilk eserleri arasında; "İspan yigiti" (İspanyol Genci), "Sheralining mardligi" (Şerali'nin Cesareti), "Olov bolalar" (Ateş Çocukları) adlı hikâyeler ve "Qamar" (Kamer) adlı destan yer almaktadır. Savaş yıllarında yazdığı "Panfilovcu" şiiri ve "Er Yürek" koleksiyonu, Çağdaş Özbek edebiyatında ulusal kahramanlık ve vatan temasının merkezi bir konuma gelmesini sağlamıştır. Yazarın nesir alanındaki "Ziyod va Adiba" (Ziyad ve Edibe), "Jamila" (Cemile), "Oq marmar" (Beyaz Mermer), "Cho'ri" (Cariye) ve "Tungi chaqmoqlar" (Gece Şimşekleri) adlı eserleri, olayları yalnızca gerçekçi bir şekilde yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda ulusal değerleri, insanlığı ve toplumsal meseleleri sanatsal bir üslupla ele alır. Ayrıca, onun "Me'mor" (Mimar), "Umid" (Umut) ve "Chiniqish" (Sertleşme) gibi romanları tarihî olayları konu edinmektedir. "Umid" (Umut) destanı, yazıldığı dönemde okuyucular arasında büyük ilgi görmüş ve yazara Devlet Ödülü kazandırmıştır (Pravda Vostoka gazetesi, 1974, s. 2).

Yazarın gramatikal incelemeye konu olan "Gurbetteki İnsan" adlı hikâyesi 1963 yılında yazılmıştır. Eserde başkahraman Lütfullah'ın yaşadığı olaylar aracılığıyla gurbet, vatan özlemi, toplumsal adaletsizlik konuları üzerinde durulmuş, sömürge döneminde yaşayan insanların zorlu yaşam koşulları tasvir edilmiştir. Bu hikâyede tabiat manzaraları (baharın gelişi, yağmur, çekirge istilası), köy hayatı (çiftçiler, toprak sahipleri, şeyhler), Lütfullah'ın bireysel ıztırapları farklı toplumsal sınıfların ilişkileri ve "vatansızlık" trajedisi gözler önüne serilmiştir. Mir Muhsin, bu eserinde dilin kullanımına özel bir önem vermiştir. Özbek Türkçesinin anlatım imkânları açısından zenginliğini ve üslup bakımından çeşitliliğini ustalıkla sergilemiştir. Bu durum yazarın söz varlığının zenginliğini ve dil kullanımındaki maharetinin övgüye değer olduğunu kanıtlamaktadır (Soatova, 2024, s.71).

Eş dizimler, iki veya daha fazla kelimenin belirli bir düzende bir araya gelmesiyle oluşan kalıplar olarak tanımlanmakta ve dilin doğal akışını sağlayan önemli dil bilgisel yapılar olarak değerlendirilmektedir. Eş dizimler, kelimeler bir arada kullanıldığında anlam ve ifade gücünü artıran, dilin daha akıcı ve etkili olmasını sağlayan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, dil öğretiminde ve dil bilimsel araştırmalarda önemli bir yer tutar. Özellikle, bir dilin zenginliğini anlamak ve o dilde etkili bir şekilde iletişim kurmak için eş dizimlerin bilinmesi büyük fayda sağlar. İngilizcede "collacation" terimiyle karşılanan bu ifade Doğan Aksan (1999, s. 75) tarafından "birliktelik", Berke Vardar (2002, s. 94) tarafından ise "eşdizimlilik" olarak ifade edilmiştir (Balı & Köksal, 2016, s. 5). Bu kavramdan ilk defa Palmer 1933 yılında "A Grammar of English Words" adlı sözlüğünde bahsetmiştir. Daha sonra Firth bu kavramı geliştirerek teknik bir terim olarak kullanmıştır (Ayabakan, 2015, s. 8).

Eş dizim kavramı, en az iki sözcükten oluşan, aynı dizimde yer alarak belli bir sıklığı bulunan, anlamsal ve dizimsel özellikleri açısından sıkı bir ilişki içerisinde olan sözcük birliktelikleri olarak da tanımlanmaktadır (Ağca, 2021, s. 995). Bir dilde sözcükler arasındaki eşdizimlilik ilişkileri; dil bilgisel örüntülere göre, anlambilimsel özelliklerine göre ve birleşimin kısıtlılık derecesine göre sınıflandırılabilir (Eken, 2016, s. 43). Eş dizimliliğin gerçekleşme

öncülü, birliktelik kullanımıdır. Dilde anlam gerektirdiği sürece herhangi bir dil birimi başka bir dil birimiyle bir araya gelebilir, birlikte kullanılabilir. Bu anlamda, dizimsel olarak gerçekleşen ilk olgu birliktelik kullanımıdır. Diğer taraftan bu birliktelik kullanımları sıklığa bağlı olarak dilde yüksek bir dağılıma sahip olduğunda ve bu dağılım oranı anlamlı bir farklılaşma olarak ortaya çıktığında eş dizimli yapılar oluşmaktadır (Özkan, 2007, s. 32). Dil biliminde, dizimsel (syntagmatic) ve dizisel (paradigmatic) yapılar olarak kabul edilen dil dizgesinin iki düzleminde, eş dizim, dizimsel bölümde yer alan en az iki birimin bir arada anlamlı bir biçimde bulunmasıdır. *kapıyı açmak, kafayı yemek, dışarı çıkmak, mavi tren, bıçak bilemek, akşam eve geç gelmek, başı ağrımak* gibi kimi deyim olarak adlandırılan yapılar birer eş dizimsel yapıdır. Çizgisel olarak aynı çerçeve içinde bulunurlar (Tahiroğlu, 2010, s. 188).

Eş dizimlerin oluşumunda birtakım ölçütler de söz konusudur. Cowie (1998, s. 164, akt. Aksu Kurtoğlu, 2016, s. 43) sözcük birleşimlerini dört şekilde izah etmektedir: 1. Serbest birleşimler (çay içmek gibi): Birleşimdeki tüm birimler gerçek anlamında kullanılır. Değiştirebilirlikteki kısıtlama anlambilimsel temelde belirlenir. 2. Kısıtlı eşdizim (açık konuşmak gibi): Bazı değiştirmeler mümkündür, fakat yerine konmada nedensiz kısıtlamalar vardır. En az bir birim değişmeceli anlamda, bir birim de gerçek anlamda kullanılır. Birleşimin anlamı açıktır. 3. Simgesel deyimler (U dönüşü yapmak gibi): Birimlerin değiştirilmesi nadiren mümkündür. Bileşim figüratif bir anlam içermesine karşın geçerli olan düz anlamsal yorumunu da korur. 4. Salt deyimler: Birimlerin yerine konması, değiştirilmesi mümkün değildir. Bileşim, düz anlamından tamamen uzaklaşarak figüratif bir anlam içerir.

Eş dizimli yapıların öğrenimi aynı zamanda başka bir dilin öğrenimini de kolaylaştırmaktadır. Dil öğrenimi, yalnızca dil bilgisini edinmeyi değil, aynı zamanda dilin söz varlığını öğrenmeyi de içeren karmaşık bir süreçtir. Hangi sözcüklerin diğer sözcüklerle birlikte olabileceğini bilmek dilin kullanımına yardımcı olur ve dilin akıcılığına katkıda bulunur. Eş dizimlilik bilgisi, konuşurun yeterliliğinin önemli bir göstergesidir. Ana dil konuşuru olan kişiler, zihinsel sözlüklerinde dilde önceden hazır ifadeler şeklinde olan eş dizimlere başvurdukları için daha akıcı ve hızlı konuşabilirler. Bu açıdan bakıldığında eş dizimler ikinci dil öğretiminde ve öğreniminde önemli bir yere sahiptir (Ekici, 2024, s. 40). Eş dizimleri tanımak, lehçeler arasındaki ortak yapı ve kelime kalıplarını fark etmeyi sağlar, bu durum hedef lehçeyi öğrenme sürecini kolaylaştırır.

Türkiye Türkçesinde birleşik sözcükler veya deyimler kapsamında ele alınan eş dizimler, batıya göre yeni bir çalışma alanı sayılmaktadır. Özbek Türkçesinde ise eş dizim kavramı Rusçadan geçen словосочетание (so'z birikması) terimi ile karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de genellikle ya kalıplaşmış ifadeler (iboralar) içinde ya da birleşik sözcükler (qo'shma so'zlar) içinde yer alır (Ekici, 2024, s. 1). Özbek Türkçesinde "so'z birikması" terimi, sözcüklerin belirli bir düzende ve anlam ilişkisi içinde bir araya gelmesiyle oluşan sözcük gruplarını ifade eder. Türkçede "sözcük öbeği" ya da "ibareler" olarak da adlandırılan bu yapılar, genellikle iki veya daha fazla sözcüğün birlikte kullanılmasıyla oluşur. Deyimler, sözcük grupları veya cümleler gibi sadece konuşma sırasında ortaya çıkmaz; aksine bir dilin söz varlığında hazır hâlde bulunurlar. Bu nedenle deyimler kalıplaşmış ifadeler olarak kabul edilir. Çünkü bir deyim içindeki kelimeler ayrılamaz. Deyimler, cümlede tek bir soruya cevap olur ve tek bir cümle ögesi görevinde kullanılır. Dolayısıyla, deyimler bir konuşma olayı değil, bir dil olayı olarak kabul edilir: *aravani quruq olib qochmoq* (bol keseden atmak), *kavushini to'g'rilab qo'ymoq* (kapıyı göstermek), *tomdan tarasha tushganday* (aniden, birdenbire), *kapalagi uchib*

ketdi (ödü patlamak) gibi ifadeler dilde hazır birliklerdir. Kalıp ifadeler iki şekilde oluşmaktadır. 1. So'z birikmesi shaklida (sözcük öbeği şeklinde): *ichi qora* (kötü niyetli), *ko 'ngli to 'q* (içi rahat, kaygısız), *oq ko 'ngil* (temiz kalpli) vb. 2. Gap shaklida (cümle şeklinde): *tirnoq ostidan kir qidiradi* (öküz altında buzağı aramak), *kapalagi uchib ketdi* (ödü patladı), *ilonning yog 'ini yalagan* (kurnaz). Sözcük öbeği ile deyim şeklindeki ifadeler arasında birtakım farklar bulunmaktadır. Sözcük gruplarında yer alan sözcükler kendi leksik anlam bağımsızlıklarını korurlar. Deyimlerde yer alan kelimeler ise kendi leksik anlamlarıyla yer almazlar, anlamlarını yitirmiş olurlar (Mirzoqulov & Khikmatov, 2023, s. 227).

İbarelerde değişmezliği hiçbir değişikliğe izin vermemek olarak anlamak yanlıştır. Gramatikal değişiklikler tüm sözcük türlerine özgü olmadığı gibi, deyimlerin de hepsinde gramatikal değişiklik olmayabilir. Örneğin, *ko 'z ochib yumguncha* (göz açıp kapayınca kadar), *boshi ochiq* (başı açık), *do 'ppisi yarimta* (işleri tıklarında); *tomdan tarasha tushganday* (aniden, bir anda) gibi eş dizimli yapılarda hiçbir gramatikal değişiklik meydana gelmezken, *oyog 'ini qo 'liga olib* (aceleyle yürümek), *jahli burni uchida* (asabi), *kavushi ko 'chada qolgani yo 'q* (sokakta kalmış değilim) gibi ifadelerde gramatikal değişiklikler meydana gelebilir: *oyog 'imni qo 'linga olib*, *jahling burningning uchida*, *kavushi ko 'chada qolgani yo 'q* örneklerinde olduğu gibi. İbarelerin yapısında en az iki bağımsız sözcük bulunur. Birbiriyle sözdizimsel-anlamsal açıdan bağlantılı olan bu sözcükler, sözcük öbeği veya cümleye denk gelir. Bu tür bir sözcük öbeği veya cümleden, bütün olarak anlaşılan deyimse anlam, onu sözdizimsel bir birim (konuşma birimi) olarak değil, anlamsal bir birim (dil birimi) olarak görmeye yol açar. Dolayısıyla, sözcük öbeği veya cümlede denklik söz konusu olduğunda, deyim iç sözdizimsel yapısı kastedilir (Bo'riyev, 2022, s. 249, 250).

Eş dizimler öngörülebilir ifade birimleri değildir. Eş dizimin keyfilik özelliği eş dizimi oluşturan sözcüklerden birinin eş anlamlısını ikame etmede kısıtlılık gösterir. Örneğin Özbek Türkçesinde *lof urmoq* (laf vurmak) eş diziminde *lof* unsurunun yerine eş anlamlıları olan *so 'z/gap* sözcükleri getirilemez. Yine *fikr o 'g 'irlamoq* (fikir çalmak) eş diziminde *o 'g 'irlamoq* eylemi *fikr* sözcüğüyle bir eş dizim oluştururken *fikr* sözcüğüyle aynı anlama gelen *o 'y/tushuncha* gibi sözcüklerle bir eş dizim oluşturmaz. Eş dizimin keyfilik özelliğinin *lof urmoq* (laf vurmak), *fikr o 'g 'irlamoq* (fikir çalmak) gibi sözcük birliktelikleri genelleştirildikten sonra diğer eş anlamlı sözcüklerle bir uyumun oluşmasını engellediği görülür. Bu keyfiliğin bir sonucu olarak eş dizimliliğin bir dilin gramer kurallarıyla yeniden üretilmediği ortaya çıkmaktadır (Ekici, 2024, s. 16).

Bir dilin söz varlığının doğal unsurları olduğu için eş dizimlerin incelenmesi Türk lehçelerinin karşılaştırmalı söz varlığı incelemelerinde önemli bir yere sahiptir. Ancak Türk lehçelerinin mukayeseli söz varlığı incelemelerinde bu konunun pek dikkate alınmadığı, bu unsurların söz varlığı araştırmalarında çoğunlukla deyim ve birleşik sözcük gibi diğer kalıp dil birimleri içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Birçok yönüyle deyimlerden ve birleşik sözcüklerden ayrılan eş dizimlerin hem söz varlığının diğer unsurlarından ayırt edilmesi hem de yakın ve uzak Türk lehçelerinde eşdeğer ve yalancı eşdeğer eş dizimlerin tespit edilmesi hem iki dilli sözlükçülük faaliyetlerinde hem de Türk lehçeleri arası metin aktarımında araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Karşılaştırmalı eş dizimlilik araştırmaları ve lehçeler arasında eşdeğer ya da yalancı eşdeğer eş dizimlerin belirlenmesi metin aktarımında düşülebilecek hataların önüne geçebilecek ve doğru aktarımın yapılmasına katkı sunacaktır (Doğan, 2022, s. 383).

1. Sözlüksel eş dizimler

Adlar, sıfatlar, zarflar ve fiillerden oluşan eş dizimler sözlüksel eş dizim olarak tanımlanmaktadır (Ayabakan, 2015, s. 12). Sözlüksel eş dizim kavramı, iki ya da daha fazla sözcüğün sıklık kullanımına bağlı olarak dil bilgisi ve anlamsal sınırlılık olmamasına rağmen keyfi kullanım normlarının oluştuğu, unsurlarının birbirini kısıtladığı ve birbirini gerektirdiği sözcük birleşmeleri olarak tanımlanabilir (Doğan, 2019, s. 536). Sözlüksel eş dizimler, isim + isim, isim + fiil, sıfat + isim, zarf + fiil, zarf + sıfat olmak üzere temelde beş eş dizim kalıbına sahiptir. Bu kalıplar aynı zamanda dil bilgisi kategorileri arasındaki ilişkileri de ifade eder. Dil bilgisel eşdizimlilik sözcük ile dil bilgisel kategorilerden başka dil bilgisel yapı ve biçimler arasındaki ilişkileri de içerdiğinden sözcük ve dil bilgisi ilişkisi bağlamında çeşitli dil bilgisel eş dizim biçimlerini ortaya çıkarmaktadır (Doğan, 2016, akt. Doğan, 2019, s. 538).

2. Dil bilgisel eş dizimler

Dil bilgisel eş dizimler, bir araya gelebilmeleri bazı söz dizimsel kısıtlamalara bağlı olan sözlüksel bir öge ile dil bilgisel bir kategori arasındaki çekimi ifade etmektedir (Ekici, 2024, s. 31). Eş dizimlilik yalnızca sözdizimsel değil, sözlükbirimlerin (sözcüklerle dilbilgisi unsurları) biçimsözdizimsel bir ilişkiyle birliktelik gösterdiği bir kategoriye de temsil eder. Bunlar, eş dizimlilik çalışmalarında sözcüksel eş dizimlilik'e karşılık dil bilgisel eş dizimlilik olarak adlandırılır (Ağca, 2020, s. 162). Metinde tespit edilen dil bilgisel eş dizim yapıları isim + fiil, isim durum eki alan isim + fiil, isim durum eki alan isim + fiilimsi, isim durum eki alan isim+fiilimsi + fiil, isim durum eki alan isim + tasvir fiil, sıfat tamlaması+tasvir fiil, fiilimsi+fiil, isim+isim, isim+sıfat, isim+edat, fiilimsi+isim, sıfat+isim, belirteç+fiil birliktelikleri şeklinde incelenmiştir.

2.1.İsim+fiil:

shodmon bo'l-	mutlu olmak	G'urbatda shodmon bo'l mas emish. (s.306/1)	g'arib Gurbette garip şaduman olmaz imiş.
shafiqu mehribon bo'l	şefkatli olmak	El anga shafiqu mehribon bo'l mas emish. (s.306/2)	El ona şefik ve mihriban olmaz imiş.
oshyon bo'l-	yuva olmak	Bulbulga oshyon bo'lmas emish. (s.306/3)	Bülbüle diken gibi yuva olmaz imiş.
nish ur-	(bitkiler için) toprağı yarıp çıkmaq, bitmek	Yerdan nish urib chiqqan maysalar yassi, qo'ng'ir qirlarni yashil baxmal bilan qopladi. (s.306/5)	Yerden çıkan çimenler, düz, kahverengi yaylaları yeşil bir kadife gibi kapladı.
olov purka-	alevler saçmak	U tizzaga yetganida quyosh olov purkab , dalani qovjiratmoqchi bo'lardi. (s.306/9)	Çimenler dize yaklaştığında güneş alevler saçarak, toprağı kurutacak gibi idi.

paydo bo'l-	oʻlʻshmak, meydana gelmek	Uzoqda, dengiz ustida paydo bo'lgan parcha oq bulut ko'zlarga tutiyo. (s.306/11)	Uzakta, denizin ʻzerinde beliren bir par'ha beyaz bulut g'zlere ila' gibi gelmi'ʻti.
yoda qil-	hatirlamak	Ba'zilar saxovati Choudxuri yoda qildi , dedi. (s. 306/21)	Baziları, c'omertli'gi 'Choudhuri hatirladı, dedi.
darak ber-	bildirmek, ortaya koymak	Ba'zilar bu yil Xob daryosining toshmagani ob-havoning mu'tadil bo'lishidan darak beradi , dedi. (s.306/23)	Baziları ise, Hobi Nehri'nin ta'ʻmamasi, havanın ılıman oldu'gunu g'steriyor, dedi.
o'yin tush-	dans etmek	Yana birovlar Jomnogar shahridan keladigan jundir devonaning Zin qishlog'ida o'yin tushgani , daraxtlarni quchoqlab, kuchanib, yerdan sugurib olaman degani yaxshilik bo'ldi, derdilar... (s.306/25)	Yine baziları, Jamnagar ʻshrinden gelen deli divanenin Zin k'oy'nde dans etti'gini, a'ga'lara sarılıp, g'c' yetti'gince onlari k'ok'nden s'okebilece'gini s'oylemesinin iyi bir ʻey oldu'gunu s'oylerlerdi...
parvo qil-	ilgi g'stermek, aldırış etmek	Orqasida uvada bo'z ko'ylagi etaklarini yamlayotgan tumorli echkiga ham parvo qilmay yomg'irga boqar: uning xayoli xuv anovi yassi qirlar bag'ridagi – chegarasi besh xarsangtosh bilan ajratilgan sakkiz tanob yerda! (s.307/5)	Sirtında yamalı aba entarisinin eteklerini 'eki'ʻtiren muskalı ke'çiye aldırış etmeden ya'gmura bakıyor: Akli fikri ʻurada, o yassi tepelerin arasındaki, sınırı be'ʻ iri kaya par'çasıyla 'izilmiş sekiz d'önümlük tarlada!
quloq sol-	kulak asmak, dinlemek	Xona ichidan qo'shni bilan mojarolashib chiqqan tajang kampirning: "Ha, o'z tilim bor! Qarg'a bo'lganimda xam o'z tilim - o'z qag'illashim o'zinga yoqadi!" deb qaqshayotganiga ham	Odadan kom'şusuyla kavga ederek 'ıkan huysuz ya'şlı kadının: "Evet, kendi dilim var! Karga olsam da kendi dilim, kendi gaklamam bana yeter!" diye s'oylenmesine bile kulak asmazdı.

		quloq (s.307/11)	solmasdi.
qiyo boq-	aldırış etmemek	Qishloqdan bir toshcha narida, pastlikdan o‘tadigan Xob suvi atrofiga qiyo boqmay , chuqur jarliklar ichra ilondek buralib, ulkan dengiz tomon yuguradi. (s.307/23)	Köyden biraz uzakta, alçak bir yerden geçen Hob Suyu, etrafına aldırmadan derin vadilerin içinde yılan gibi kıvrılarak engin denize doğru koşuyor.
iborat bo‘l-	oluşmak, meydana gelmek	Zin qishlog‘i bor-yo‘g‘i ellik xonadondan iborat bo‘lib , choldevor-go‘shalarga batay-dexqonlar yashaydi. (s.307/25)	Var yok elli haneden oluşan Zin köyünde, harap evlerde batay ¹ çiftçiler yaşamaktadır.
oh-voh ur-	ah çekmek	“Quyoshni oyga olishtirib, xursand bo‘lma” - g‘urbatda oh-voh urib yurgan onasi ham ozib-to‘zib kasalga chalindi. (s.308/11)	“Güneşin yeri ayrı, ayın yeri ayrı. Sakın birbirine karıştırma, ikisinin de değerini bil!” diyerek gurbette ah çeken annesi de zayıflayarak hastalığa yakalandı.
ma‘lum bo‘l-	bildirilmek	Keyinchalik bilakuzukni xonimning o‘z singlisi o‘g‘irlagani boshqa xizmatkor orqali Lutfullaga ma‘lum bo‘ldi . (s.308/22)	Daha sonra bileziğin Hanımefendi’nin kendi kız kardeşi tarafından çalındığı başka bir hizmetçi aracılığıyla Lütfullah’a bildirildi.
tomosha qil-	bakmak	Lutfulla ba‘zida kitobdagi fotosuratlarni uzoq tomosha qilardi . (s.310/38)	Lütfullah bazen kitaptaki fotoğraflara uzun uzun bakardi .
kulgili ko‘rin-	komik duruma düşmek	“Tagi ko‘rgan, boyvachcha” ekanligini gapirguday bo‘lsa, kulgili ko‘rinardi . (s.308/28)	“Görmüş geçirmiş, zengin bir beyefendi” olduğunu söyleyecek olsa komik duruma düşerdi.
baxt top-	mutlu olmak	“Shell” – benzin kolonkasiga ishga kirib,	“Shell” benzin istasyonunda çalışırken zor

¹ Toprağı kiralayıp işleyen yoksul çiftçiler.

		g'ariblik kunlarini zamanlarında, dindar ve o'tkazayotganida yana muhafazakar annesi, taqvodor, to'ng onasi evliyalara dua etmesini ve aziz-avliyolarga bu sayede mutluluğu sig'inish, shoyad baxt bulmasını tavsiye etti ve topishni maslahat berib, Fatehpur Sikri shahriga taşındılar. Fotehpur Sekri shahriga ko'chib kelishdi. (s.308/31)	
maslahat ber-	tavsiye etmek, yol göstermek	“Shell” – benzin kolonkasiga ishga kirib, g'ariblik kunlarini zamanlarında, dindar ve o'tkazayotganida yana muhafazakar annesi, taqvodor, to'ng onasi evliyalara dua etmesini ve aziz-avliyolarga bu sayede mutluluğu sig'inish, shoyad baxt bulmasını tavsiye etti ve topishni maslahat berib , Fatehpur Sikri shahriga taşındılar. Fotehpur Sekri shahriga ko'chib kelishdi. (s.308/32)	“Shell” benzin istasyonunda çalışırken zor zamanlarında, dindar ve muhafazakar annesi, evliyalara dua etmesini ve bu sayede mutluluğu bulmasını tavsiye etti ve Fatehpur Sikri shahrine taşındılar.
najot top-	kurtulmak	Lekin bundan ham najot topolmadi. (s.308/35)	Ancak bundan da kurtuluş bulamadılar.
bosh chayqa-	baş sallamak	Kimdir unga bir rupiy uzatib, achinish va bosh chayqash bilan jo'nardi. (s.309/4)	Biri ona bir rupi uzattı, acıyarak ve başını sallayarak uzaklaştı.
nur soch-	ışık saçmak, aydınlatmak	Oftob hamma yerga bir xilda nur soch gani bilan bir yerda gul, bir yerda sassiq alaf o'sib yotardi...(s.309/10)	Güneş her yere aynı şekilde ışık saçsa da, bir yerde çiçek açarken, başka bir yerde pis kokulu otlar büyüyordu.
yordam ber-	yardım etmek	Ularning g'arib, ayanchli hollariga achinishga achinib, yordam bera olmaydigan qashshoqlar to'lib-toshib yotardi. (s.309/13)	Onların fakir, acınası hâllerine üzülüp yardım edemeyen birçok fakir vardı.
pul to'shir-	para kazanmak	Bu yerda u boshqalardan ko'ra ham ko'proq pul to'shira boshladi. (s.310/1)	Orada, diğer işçilere göre daha fazla para kazanmaya başladı.

hangu mang bo'l-	şaşırmak, afallamak	Lutfulla hangu mang bo'lib qoldi. (s.310/7)	Lütfullah afalladı.
istiqomat qil-	ikamet etmek, yaşamak	Notanishning nomi Bakoxo'ja, asli Qo'qon shahridan ekanini, ko'p vaqt Myunxen, undan so'ng Nbyu-Iorkda turgani, hozir Peshovarda istiqomat qilishini bildirdi. (s.310/14)	Tanımadığı kişinin adının Bakokoja olduğunu, aslen Kokand şehrinden olduğunu, uzun süre Münih'te, ardından New York'ta yaşadığını ve şu anda Peşaver'de ikamet ettiğini belirtti.
duo qil-	dua etmek	Onasi ham Baqoxo'jani, novcha amerikalikni duo qildi . (s.310/27)	Annesi de Bakohoca'ya, uzun boylu Amerikalıya dua etti.
xursand bo'l-	mutlu olmak	U qo'yarda-qo'ymay uyga olib kirib, dasturxon yozdi, xursand bo'lib ketganidan bosar-tusarini bilmay qoldi. (s.311/2)	Onu zorla eve davet ederek sofrı kurdu ve sevinçten ne yapacağını bilemedi.
hikoya qil-	anlatmak	Bu kitobki u anchadan O'zbekistonning yuksalishini, ozod mehnat, baxtli kishilar hayoti haqida hikoya qilardi . (s.310/37)	Bu kitap, özellikle de Özbekistan'ın yükselişi, emekçinin ve mutlu insanların hayatını anlatıyordu.
dasturxon yoz-	sofra kurmak	U qo'yarda-qo'ymay uyga olib kirib, dasturxon yozdi , xursand bo'lib ketganidan bosar-tusarini bilmay qoldi. (s.311/1)	Onu zorla eve davet ederek sofrı kurdu ve sevinçten ne yapacağını bilemedi.
xor bo'l-	rezil olmak, aşağılanmak	Agar siz aytganni qilib, xor bo'lmaydigan bo'lsam, mayli, umr bo'yi xor bo'la qolay! (s.312/11)	Eğer sizin dediğinizi yaparsam ve rezil olmazsam ne âlâ, yoksa ömür boyu rezil olacağım!
pichoq ko'tar-	bıçak çekmek	Men o'z yurtimga pichoq ko'tarib bormayman! (s.312/8)	Ben kendi memleketime bıçak çekemem!
qorin chiqar-	göbeğini şişirmek	Qorin chiqarib , tirjayib turgan Baqoxo'jani	Bakohoca'nın göbeğini şişirip sırtıttığını görünce sesini kısarak tükürdü.

		ko'rgach, tomog'ini qirib, tupurdi. (s.312/13)	
bosh ol-	gitmek	Juda joniga tekkanidan so'ng, kimningdir maslahati bilan janubga — zamindorlar o'lkasiga bosh oldi. (s.312/23)	Çok bunalınca birinin tavsiyesiyle güneydeki toprak sahiplerinin bölgesine gitti.
yomg'ir tin-	dinmek, durulmak (yağmur)	Ertasiga yomg'ir tinib , havo ochildi. (s.312/31)	Ertesi gün yağmur dinip hava açıldı.
havo ochil-	hava açmak (açılmak)	Ertasiga yomg'ir tinib, havo ochildi. (s.312/31)	Ertesi gün yağmur dinip hava açıldı.
qorong'ilik bos-	karanlık basmak (veya çökmek)	Issiq kunlarning birida, ittifoqo, qishloqni qorong'ilik bosganday bo'ldi. (s.313/13)	Sıcak günlerden birinde, birdenbire köy kararmış gibi oldu.
ko'z och-	kendine gelmek	Kimdir yelkasidan ko'tarayotganida ko'z ochdi. (s.313/34)	Birisi onu omuzundan kaldırdığında kendine geldi.
yalang'och bo'l-	dalsız, budaksız kalmak	Bir muddatdayoq qishloq daraxtlari yalang'och bo'lib qoldi. (s.313/17)	Bir anda köydeki ağaçlar çıplak kaldı.
mahliyo bo'l-	büyülenmek	Shahardan jo'nayotganimizda u odam yana paydo bo'lib, hammamizga mahliyo bo'lardi-yu , lekin gung kishidek sado chiqarmasdi. (s.314/21)	Şehirden ayrılırken, o adam tekrar ortaya çıktı ve hepimize büyülenmiş baktı, ancak dilsizmiş gibi sesini çıkarmadı.
devona bo'l-	delirmek	Ba'zi xatti-harakatlaridan, devona bo'lib qolganga ham o'xshardi. (s.314/23)	Bazı hareketleri dolayısıyla delirmiş birine de benzerdi.
razm sol-	bakmak, gözetlemek	Diqqat bilan razm solib , bu odam uzoq yillar yo'qotib yurgan aziz kishisini topgandek, hayajonlanardi, javdirardi. (s.314/37)	Dikkatle bakınca, bu adam yıllardır kaybettiği sevdiği birini bulmuş gibi heyecanlanıyor, beklenti içinde bakınıyordu.

sadaqa so‘ra-	sadaka istemek	Men sizlardan sadaqa so‘rash uchun kelganim yo‘q, — dedi. (s.315/1)	Ben sizden sadaka istemeye gelmedim, dedi.
ta‘zim qil-	saygı göstermek	Avtobus yurayotganda u mamnuniyat bilan, o‘ng qo‘li ko‘ksida ta‘zim qildi . (s.315/18)	Otobüs hareket ederken o, memnuniyetle sağ elini göğsüne götürerek saygı gösterdi.
izhor qil-	dışa vurmak	Avtobusning qorasi yo‘qolg‘uncha u ko‘cha o‘rtasida turib qo‘llarini juftlab, qalbidagi samimiyatni izhor qilardi . (s.315/20)	Otobüs gözden kayboluncaya kadar sokak ortasında ellerini kavuşturmuş halde durarak kalbindeki samimiyeti dışa vururdu.
ish yurish-	iş yürütmek, iş yapmak	Fotehpurda ham ish yurishmagach , yana darbadarlik boshlandi. (s.309/9)	Fatehpur'da işler yolunda gitmeyince yine çaresizlik başladı.
ensasi qot-	kızmak, sinirlenmek	— Bu xomxayol! dedi Baqoxo‘ja keskin. U Lutfullaning hayajonidan ensasi qotib , — ha, borasiz... lekin boshqacha yo‘l bilan! (s.311/31)	“Bu bir hayal!” diye sertçe karşılık verdi Bakohoca. Lütfullah’ın heyecanına kızmıştı. “Evet, gideceksiniz, ama başka bir yol ile!” dedi.
ko‘zi qorong‘ilash-	gözü kararmak	Uning ko‘zi qorong‘ilashib , yiqilib tushdi. (s.313/32)	Onun gözleri karardı ve yere düştü.

2.2. İsim durum eki alan isim + fiil:

yuraklarda sevinch jo‘sh-	kalplerde sevinç coşkusu uyandırmak	Tabiatning bu saxovatidan yuraklarda sevinch jo‘shdi . (s.306/17)	Doğanın bu güzelliği kalplerde sevinç coşkusu uyandırdı.
o‘yinga tushush-	dans etmek, oynamak	Yomg‘irda shalabbo bo‘lgan dehqon bolalari sakrab, o‘yinga tushushardi , osh bilan non-ku bu! (s.306/18)	Yağmurda çamura bulanmış çiftçi çocukları zıplayarak oynuyorlardı; nimet bunlar nimet!
kasalga chalin-	hastalanmak	“Quyoshni oyga olishtirib, xursand bo‘lma” - g‘urbatda oh-	“Güneşin yeri ayrı, ayın yeri ayrı. Sakın birbirine karıştırma, ikisinin de

		voh urib yurgan onasi ham ozib-to'zib kasalga chalindi. (s.308/12)	değerini bil!" diyerek gurbette ah çeken annesi de zayıflayarak hastalığa yakalandı.
dunyodan o't-	vefat etmek	Shu yillari u uzoq betob yotib dunyodan o'tdi. (s.308/8)	O, o yıllarda uzun süre hasta yattıktan sonra vefat etti.
ishga kir-	işe girmek	U nochorlikdan "Best op otel" musofirxonasiga ishga kirdi. (s.308/13)	Lütfullah çaresizlikten "West of Hotel" adlı bir otelde işe girdi.
qo'lidan har ish kel-	uygun olmak, uygun gelmek, yaraşmak	G'azabnok xonim unga qarata Ingliz tilida "bu hayvonning qo'lidan har ish keladi " deganini ham payqadi. (s.308/17)	Hanımefendi'nin öfkeli bir şekilde ona doğru bakarak İngilizce: "Bu hayvandan her şey beklenir!" dediğini de anladı.
barmog'ini ko'rsat-	parmağını göstermek	Bu yerda bir Hindi bilan do'stlashib, Chotehpur qal'asini qal'aning tomoshalagani kelgan turistlarga qal'aning baland devorlaridan "Van rupiy" deb barmog'ini ko'rsatar edi. (s.308/38)	Orada bir Hintliyle arkadaş olup turistlere Çotehpur Kalesi'ni gösterirken gelen turistlere kalenin yüksek duvarlarından "One rupi" ² diye parmağını gösterirdi.
yaxshi ishlashga tirish-	dişini tırnağına takarak çalışmak	U bu yerdan ham haydalmaslik uchun qora moyga belanib, yaxshi ishlashga tirishardi. (s.309/38)	O, işten çıkarılmamak için zorlu koşullara maruz kalsa dişini tırnağına takarak çalışıyordu.
me'dasiga ur-	canını sıkmak	Tumov odamning g'o'ng'illashidek — Inglizlarning sergapligi judo me'dasiga urgan. (s.310/10)	Hastalıklı bir ses tonuyla konuşan geveze İngilizlerin lafları çok canını sıkıyordu.
og'ziga tikil-	dikkatle dinlemek, ağzının içine bakmak	Notanish odamning taklifi bilan divanga cho'kib, og'ziga tikildi. (s.310/11)	Tanımadığı adamın teklifiyle kanepeye oturdu ve dikkatle dinledi.

² Bir rupi verin!

ko'nglini ko'tar-	mutlu etmek, sevindirmek	Kutilmaganda bu kishini shuh ko'rishi, ona tilda gaplapishi, uning hech kimga shu vaqtgacha kerak bo'lmagan salomatligi bilan qiziqishi Lutfullaning ko'nglini ko'tardi. (s.310/17)	Beklenmedik bir şekilde bu kişiyle karşılaşması, kendi ana dilinde konuşması ve daha önce kimsenin önemsemediği sağlık durumu ile ilgilenmesi Lütfullah'ı çok mutlu etti.
burnini jiyir-	burun bükmek	Lekin negadir Boqoxo'janing ta'bi tirriq — bilinar-bilinmas burnini jiyirdi. (s.311/6)	Ancak bir şeye Bakohoca üzgün bir ifadeyle burun büktü.
yuziga fotiha tort-	dua etmek	U kitobu suratlarga qayrilib qaramay, kampir bilan hasratlashdi: <<E... qandoq zamondar edi... rahmatli Ubaydulla qori>> ni eslab, yuziga fotiha tortdi. (s.311/9)	Kitaplara ve fotoğraflara bakmadan yaşlı kadınla hasret gidermeye başladı. "Ah, nasıl zamanlardı!" diye rahmetli Ubeydullah Hoca'yı hatırlayarak onun için dua etti.
masalaga tushun-	durumu anlamak	— A? — dedi Lutfulla o'ylamsirab, keyin masalaga tushundi. (s.311/33)	Lütfullah şaşkınlıkla "Allah Allah" diye düşüncelere daldı, sonra durumu anladı.
yuzini teskari qil-	yüz çevirmek, ilgiyi kesmek	Lutfullaga muruvvat ko'rsatib yurgan ba'zi dehqonlar ham yuzini teskari qildi. (s.313/45)	Lütfullah'a iyilik gösteren bazı köylüler bile yüz çevirdiler.
oyog'i chiq-	ayağı çıkmak	Bo'ldi, Lutfulla qal'a devoridan sakrab, oyog'i chiqdi. (s.309/7)	Lütfullah kale duvarlarından atlayınca ayağı çıktı.

2.3. İsim durum eki alan isim + fiilimsi:

osmon yuzini qopla-	gökyüzünü kaplamak	Osmon yuzini qoplagan quyuq sarg'ish chang yerga cho'kdi. (s.313/13)	Gökyüzünü kaplayan koyu sarı toz yere çöktü.
dunyoga kel-	dünyaya gelmek	Dunyoga kelib, ehtimol, birinchi marta shunchalik	Belki de dünyaya geldiğinden beri ilk defa bu kadar zevk alıyordur.

zavqlanayotgandir.
(s.307/36)

bir oshnasini panoh qil-	bir tanıdığına sığınmak	Ona-bola yana bor- yo'g'ini sotib, hayyo- huvv, deb otasining bir oshnasini panoh qilib , Amritsor shahriga jo'nashdi. (s.309/24)	Anne ve oğlu, sahip oldukları her şeyi satıp "Haydi!" diyerek babalarının bir tanıdığına sığınarak Amritsar şehrine göç ettiler.
qorni to'y-	karnı doymak	Vatandoshni ko'rish, buning ustiga ona- bolaning qorni to'ygani Lutfulla yodiga Bombayda sotib olgani — hozir eski chamadonda muqovasi yirtilib yotgan bir kitobni soldi. (s.310/30)	Memleketlisini gördüğü ve üstelik annesiyle birlikte karınları doyduğu için Lutfullah'ın aklına Bombay'dan getirdiği, eski bir valizde sakladığı, kapağı yırtık bir kitap geldi.
yuziga tikil-	yüzüne dikkatlice bakmak	Baqoxo'ja Lutfullaning yuziga tikilib , kulib qo'ydi. (s.311/17)	Bakohoca, Lutfullah'ın yüzüne dikkatlice bakıp gülümsedi.
tomog'ini qir-	sesini kısmak, azaltmak	Qorin chiqarib, tirjayib turgan Baqoxo'jani ko'rgach, tomog'ini qirib , tupurdi. (s.312/14)	Bakohoca'nın göbeğini şişirip sırtıttığını görünce sesini kısarak tükürdü.
qo'lga ilin-	ele geçirmek	Lutfullaning kulbasi qurib, qo'lga ilinadigan hech narsa qolmadi. (s.313/7)	Lutfullah'ın evi yıkıldı, ele geçirilecek hiçbir eşya kalmadı.
qora moyga belan-	zorlu koşullara maruz kalmak	U bu yerdan ham haydalmaslik uchun qora moyga belanib , yaxshi ishlashga tirishardi. (s.309/38)	O, işten çıkarılmamak için zorlu koşullara maruz kalsa dişini tırnağına takarak çalışıyordu.
bor-yo'g'ini sot-	varını yoğunu satmak	Ona-bola yana bor- yo'g'ini sotib, hayyo- huvv, deb otasining bir oshnasini panoh qilib, Amritsor shahriga jo'nashdi. (s.309/23)	Anne ve oğlu, sahip oldukları her şeyi satıp "Haydi!" diyerek babalarının bir tanıdığına sığınarak Amritsar şehrine göç ettiler.

ikkiga bo‘lin-	ayrılmak	Og‘a-inining bir butun oilasini ikkiga bo‘lish davrida Lutfulla tirikchiligim yaxshi bo‘lib ketadi degan xayol bilan Pokistonga o‘tib, Peshovar shahriga keldi. (s.309/27)	Kardeşlerin bile birbirinden ayrıldığı bu dönemde, Lütfullah daha iyi bir hayat umuduyla Pakistan'a geçti ve Peşaver'e yerleşti.
belini arang ko‘tar-	belini güçlülükle doğrultmak	Bir muddat o‘rindan turolmay o‘tirar: belini arang ko‘tarib , sayyohlarga soxta jilmayardi. (s.309/3)	Bir süre yerinden kalkamadan oturduktan sonra, belini güçlülükle doğrultup turistlere sahte bir şekilde gülümsedi.
boshdan-oyoq qara-	baştan ayağa süzmek	Notanish odam Lutfullaga boshdan-oyoq qarab , to‘satdan o‘zbek tilida gapira ketdi. (s.310/6)	Tanımadığı adam, Lütfullah’ı baştan ayağa süzdükten sonra birdenbire Özbekçe konuşmaya başladı.
dik o‘rnidan tur-	yerinden doğrulmak	U dik o‘rnidan turib , Krishan Chandr kitobni oldi. (s.310/32)	Yerinden doğrularak Krişen Çandar’ın kitabını aldı.
izidan yur-	izini sürmek	Buning ustiga politsiya ta`qibiga uchrab, ketidan ayg‘oqchi qo‘yilganini — izidan yurgan turli basharalarni ko‘ra boshladi. (s.312/19)	Üstelik polis takibine uğradığını, peşine casus yerleştirildiğini ve izini süren çeşitli kişiler gördüğünü fark etti.
juda joniga tek-	çok sıkılmak, bunalmak	Juda joniga tekkanidan so‘ng, kimningdir maslahati bilan janubga — zamindorlar o‘lkasiga bosh oldi. (s.312/21)	Çok bunalınca birinin tavsiyesiyle güneydeki toprak sahiplerinin bölgesine gitmeye karar verdi.
tuproqqa bosh qo‘y-	toprağa baş koymak	Agar borsam, tuproqqa bosh qo‘yib o‘pardim... (s.315/6)	Gitsem, toprağa başımı koyup öperdim.
kuchi yet-	gücü yetmek	Agar uning kuchi yetganida qir etaklaridagi jilg‘alardan ayqirib oqayotgan suvlarni ham xovuchlab-xovuchlab	Eğer onun gücü yetseydi, yayla eteklerindeki derelerden şırl şırl akan suları avuçlayıp avuçlayıp buğdaylara serperdi.

		bug‘doylariga separdı. (s.307/16)	
tagi ko‘r-	görmüş geçirmiş olmak	“Tagi ko‘rgan, boyvachcha” ekanligini gapirguday bo‘lsa, kulgili ko‘rinardi. (s.308/28)	“Görmüş geçirmiş, zengin bir beyefendi” olduğunu söyleyecek olsa komik duruma düşerdi.

2.4. İsim durum eki alan isim+fiilimsi + fiil:

o‘rindan	yerinden	Bir muddat o‘rindan	Bir süre yerinden
turolmay	kalkmadan	turolmay o‘tirar:	kalkamadan Bir süre
o‘tir-	oturmak	belini arang ko‘tarib, sayyohlarga soxta jilmayardi. (s.309/2)	yerinden kalkamadan oturduktan sonra, belini güçlükle doğrultup turistlere sahte bir şekilde gülümsedi.
yuzini o‘gir-	yüzünü dönmek	U yuzini o‘girib jo‘nadi. (s.312/12)	O, yüzünü dönüp gitti.
xayolini olib	aklını başından	Uning xayolini sarson- sargardon kunlari olib qochdi. (s.307/37)	Onun aklını sersefil günleri başından aldı götürdü.

2.5. İsim durum eki alan isim + tasvir fiil:

suyak-	kemiklerime	— Xor? Xor, deysizmi?	“Alçak mı, alçak mı
suyagimga	işlemek	Ha, men xor odamman.	dediniz? Evet, ben alçak
singib ket-		Xorlik suyak- suyagimga singib ketdi, -dedi a‘zoyi badani titrab Lutfulla, - Men o‘z yurtimga pichoq ko‘tarib bormayman! (s.312/7)	bir adamım. Alçaklık kemiklerime kadar işlemiş.” dedi Lütfullah vücudu titreyerek. Ben kendi memleketime bıçak çekemem!
bor-yo‘g‘ini	varını yoğunu	Lutfulla bor-yo‘g‘ini	Lütfullah sofrayı
to‘kib sol-	ortaya koymak	to‘kib soldi. (s.312/41)	hazırlayıp varını yoğunu ortaya koydu.
bor-yo‘gini	varını yoğunu	Bir oy ichida bu	Bir ay içinde, etraftaki
shilib ketish-	yağmalamak, talan etmek	atrofdagi ruhoniylar qora mo‘ri-malaxdek yopirilib, bor-yo‘gini shilib ketishdi. (s.313/6)	dini görünümlü insanlar çekirge istilası gibi her şeyi talan ettiler.

o'zini chetga olib tur-	kendini kenara çekmek, sakınmak	Yomg'irdan o'zini chetga olib turgan bo'lsa ham yuragi sharros ichida charx urib yurgan novcha, - yunun yigit – Lutfulla oyog'idagi hakka kavushi poshnalarini yerga botirib, sharrosga tikilardi. (s.306/28)	Yağmurdan kendini korusa da kalbi bu sağanakta hızla çarpan uzun genç delikanlı Lütfullah, ayaklarındaki çarıkların topuklarını yere bastırarak şırıl şırıl yağın yağmura bakıyordu.
tirikchiligim yaxshi bo'lib ket-	daha iyi bir hayat yaşamak	Og'a-inining bir butun oilasini ikkiga bo'lish davrida Lutfulla tirikchiligim yaxshi bo'lib ketadi degan xayol bilan Pokistonga o'tib, Peshovar shahriga keldi. (s.309/28)	Kardeşlerin bile birbirinden ayrıldığı bu dönemde, Lütfullah daha iyi bir hayat umuduyla Pakistan'a geçti ve Peşaver'e yerleşti.
tilini tishlab qol-	hayal kırıklığına uğramak	<<Endi omadimiz kelib, ismimiz yurishib ketadi...>>, degan kampir yana tilini tishlab qoldi. (s.309/31)	“Artık şansımız dönecek, işlerimiz yoluna girecek...” diye umut eden annesi yine hayal kırıklığına uğradı.

2.6. Sifat Tamlaması+ tasvir fiil:

yalang oyoq chiqib ket-	yalın ayak koşmak	Choudhuri yordamida onasini ko'mib, Lutfulla qishloqdan yalang oyoq chiqib ketdi. (s.314/3)	Çoudhuri'nin yardımıyla annesini defneden Lütfullah, köyden çıplak ayak ayrıldı.
--------------------------------	-------------------	---	--

2.7. Fiilimsi+fiil:

qo'l kelib qol-	işe alınmak	Zavodga uning <<ishchi kuchi>> ligidan ko'ra ham <<asli turkistonlik>> ekani qo'l kelib qolganini keyinchalik payqadi. 73	Fabrikada sadece iş gücü için değil, aynı zamanda “Türkistanlı” olduğu için işe alındığını sonradan anladı.
------------------------	-------------	--	---

2.8. İsim + isim:

İsim+isim yapısında gerçekleşen eş dizimler birleşik sözcüklerle karıştırılmamalıdır. Birleşik sözcükler tek bir sözcük görünümde olup kalıplaşmışlardır ve çoğunlukla bir şeye ad olmuş yapılardır (Selçuk, 2020, s. 10).

bor-yo'g'i	var yok	Zin qishlog'i bor-yo'g'i	Var yok elli haneden ellik oluşan Zin köyünde, harap xonadondan iborat evlerde batay çiftçiler bo'lib, choldevor-yaşamaktadır. go'shalarga batay-dexqonlar yashaydi. (s.307/25)
-------------------	---------	---------------------------------	---

2.9. İsim + sıfat:

rangi sovuq	soğuk ifadeli, sevimsiz	Katta va yorug' xonada uni direktor emas, boshqa bir past bo'ylik, rangi sovuq odam kutib o'tirardi. (s.310/5)	Büyük ve aydınlık odada onu karşılamak için müdür yerine, kısa boylu, soğuk ifadeli başka bir adam oturuyordu.
ta'bi tirriq	üzgün, moralsiz	Lekin negadir Boqoxo'janing ta'bi tirriq — bilinar-bilinmas burnini jiyirdi. (s.311/5)	Ama nedense Boqoxo'ja moralsizdi, hafifçe burnunu kıvırdı.

2.10. İsim + edat:

kechga yaqin	akşamüstü	Bir hafta o'tgach, kechga yaqin ittifoqa Lutfulla eshigi taqillab, ro'parasida Baqoxo'ja paydo bo'ldi. (s.310/40)	Bir hafta sonra, akşamüstü aniden Lütfullah'ın kapısı çaldı ve karşısında Bakohoca belirdi.
o'limdan bo'lak	ölüm dışında	O'limdan bo'lak hamma yaxshilikning barvaqt kelgani ma'qul, deb ona-bola izg'iy berdi. (s.309/14)	Ölüm dışında her iyiliğin vakitsiz gelmesi kabul edilebilir diyerek anne ve oğul umutsuzca dolaştılar.

2.11. Fiilimsi + isim:

gadoy topmas ko'cha	çıkamaz sokak	Keyingi paytlarda ulkan shaharning gadoy topmas ko'chasidan aslo chiqa olmadi. (s.308/27)	Sonraki zamanlarda, devasa şehrin çıkamaz sokaklarından asla çıkamadı.
----------------------------	---------------	--	--

ruhimizni tushirmaslik maqsadida	içimizi karartmamak maksadıyla	U ko'z yoshlarini artin, o'z qayg'usi bilan ruhimizni tushirmaslik maqsadida bo'lsa kerak, chehrasini ochib kulimsiradi. (s.315/14)	Gözyaşlarını muhtemelen üzüntüsüyle karartmamak gülümsedi.	silerek kendi ruhumuzu için
---	--------------------------------------	--	--	--------------------------------------

2.12. Sifat + isim

birinchi marta	ilk kez	Dunyoga kelib, ehtimol, birinchi marta shunchalik zavqlanayotgandir. (s.307/36)	Belki de dunyaya geldiğinden beri ilk defa bu kadar zevk alıyordur.
past bo'ylik odam	kısa boylu	Katta va yorug' xonada uni direktor emas, boshqa bir past bo'ylik , rangi sovuq odam kutib o'tirardi. (s.310/4)	Büyük ve aydınlık odada onu karşılamak için müdür yerine, kısa boylu, soğuk ifadeli başka bir adam oturuyordu.
oltun qafas	altın kafes	Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa (s.306/1)	Altın kafes içinde eğer kırmızı gül bitse.

2.13. Belirteç + fiil

Belirteç-fiil birlikteliğinde ortaya çıkan en belirgin yapı, belirteçlerin fiilimsiler ve dizgede yüklem durumunda olan çekimlenmiş fiillerle kullanımıdır (Özkan, 2007, s. 27). Metinde bu durumu örnekleyen eş dizimli yapılar şu şekildedir:

uzoq betob yot-	uzun süre hasta yapmak	Shu yillari u uzoq betob yotib dunyodan o'tdi. (s.308/8)	O, o yıllarda uzun süre hasta yattıktan sonra vefat etti.
barvaqt kel-	vakitsiz gelmek	O'limdan bo'lak hamma yaxshilikning barvaqt kelgani ma'qul, deb ona-bola izg'iy berdi. (s. 309/14)	Ölüm dışında her iyiliğin vakitsiz gelmesi kabul edilebilir diyerek anne ve oğul umutsuzca dolaştılar.
uzoq tomosha qil-	uzun uzun seyretmek	Lutfulla ba'zida kitobdagi fotosuratlarni uzoq tomosha qilardi . (s.310/38)	Lütfullah bazen kitaptaki fotoğraflara uzun uzun bakardı.
uzoq kuzat-	uzun uzun bakmak	U mening boshimdagi do'ppiga tikilib, uzoq kuzatdi . (s.314/24)	Özellikle başımdaki kürklü şapkaya uzun süre baktı.

iliq so‘rash-	samimi bir şekilde sohbet etmek	Zavod injenerlaridan biri — Novcha, sariq amerikalik ham Lutfulla bilan negadir iliq so‘rashib yurardi. (s.310/23)	Fabrikanın mühendislerinden biri olan uzun boylu, sarı saçlı Amerikalı da bir nedenden dolayı Lütfullah ile samimi bir şekilde sohbet ediyordu.
yaqin kel-	yaklaşmak	— Meni birodar dedingizmi? — dedi u birdan chaqna b o‘zbek tilida, keyin ancha yaqin kelib , — meni shunday deb atadingizmi, hurmatli janob? Siz, Turkistondanmisiz? (s.314/28)	“Bana kardeş mi dediniz?” diye sordu aniden Özbekçe. Sonra daha da yaklaşarak, "Bana böyle mi seslendiniz sayın efendim? Siz Türkistanlı mısınız?" diye sordu.
zavq bilan tikil-	keyifle izlemek	- Lutfulla hamon yomg‘irga, ko‘lmaklarda paydo bo‘layotgan pufakchalarga zavq bilan tikilardi . (s.307/36)	Lütfullah hâlâ yağmura, su birikintilerinde beliren baloncuklara keyifle bakıyordu.

Sonuç

Eş dizim, sözcüklerin doğal bir biçimde bir araya gelmesiyle oluşur ve dilin akıcılığını artırır. Eş dizimler belirlenirken sıklık temelli ve anlam temelli olmak üzere iki ölçüt esas alınmaktadır. Bu çalışmada istatistiksel verilere dayanan sıklık temelli yaklaşım değil, sözcük birlikteliklerini ayırt etmeyi hedefleyen anlam temelli yaklaşım esas alınmıştır. Özbek yazar Mir Muhsin’in “Gurbetteki Adam” adlı eseri örneğinde Özbek Türkçesinde kullanılan eş dizimlerin incelenmesiyle bu lehçenin dil bilgisel yapısının, anlam ve kullanım olanaklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu metinde dil bilgisel eş dizimlerin büyük çoğunluğunu isim+fiil kalıbındaki yapıların oluşturduğu görülmektedir.

Metinde isim+fiil yapısında 47, isim durum eki alan isim+fiil yapısında 16, isim durum eki alan isim+fiilimsi 18, isim durum eki alan isim+fiilimsi+fiil 3, isim durum eki alan isim+tasvir fiil 6, sıfat tamlaması+tasvir fiil 1, fiilimsi+fiil 1, isim+isim 1, isim+sıfat 2, isim+edat 2, fiilimsi+isim 2, sıfat+isim 3, belirteç+fiil yapısında 7 adet dil bilgisel eş dizim tespit edilmiştir.

Özbek Türkçesinde sıkça rastlanan bazı eş dizim kalıpları Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermekte, bazılarında ise anlam ve kullanım farklılıklarının olduğu görülmektedir. Bu durum, Türk lehçeleri arasında hem ortak köklere dayanan bir yapı bulunduğunu hem de her lehçenin kendi kullanım alışkanlıklarını ve dilsel özgünlüklerini geliştirdiğini göstermektedir. Bu eş dizimlerin öğrenilmesi Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapılan metin aktarımlarının daha doğru ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Bu çalışma ile Türk lehçeleri üzerine yapılacak eş dizimlerle ilgili söz varlığı çalışmalarına az da olsa bir katkı sunmak amaçlanmaktadır. Dil bilimsel açıdan bu yapıları öğrenmek, Özbek Türkçesinin söz varlığına hâkim olmayı ve Türkiye

Türkçesine yapılan aktarım süreçlerini daha sağlıklı gerçekleştirmeyi sağlar. Gelecekte yapılacak çalışmaların, farklı Türk lehçeleri arasında karşılaştırmalı eş dizim analizleri çerçevesinde incelenmesi, Türk lehçelerinin ifade gücünü derinlemesine anlamamıza olanak tanıyacaktır.

Extended Abstract

Language is the most important tool that people use to express their thoughts, feelings, and cultural values. Uzbek Turkish, which has its own unique characteristics within the Turkic dialects, contains various structural elements that reflect the richness of the language. One of these elements is lexical and grammatical collocations. In language, some words come together frequently and naturally with other words. Knowing the combined uses of words also facilitates language learning. In this study, the grammatical collocations in the story "The Man in Exile" by the Uzbek writer Mir Muhsin are examined. In the story, which was translated from Uzbek Turkish to Türkiye Turkish, the difficulties experienced by individuals in a foreign environment and their search for cultural identity are discussed. In the study, the following combinations were identified: noun + verb, noun + verb with noun case ending, noun + gerund with noun case ending, noun + gerund with noun case ending + verb, noun + descriptive verb with noun case ending, adjective phrase + descriptive verb, gerund + verb, noun + adjective, noun + postposition, gerund + noun, adjective + noun, adverb + verb. Examples of grammatical collocations identified in the story are presented with page and line numbers for reference. This study aims to provide a better understanding of the grammatical structure of Uzbek Turkish and to reveal, through the example of Mir Muhsin's story "The Man in Exile," collocation structures that will enable a more accurate transfer between the two dialects. Mirsaidov, born in Tashkent on May 3, 1921, began his literary career as a poet in the 1930s and continued this activity for many years. Mir Muhsin, who produced works in both verse and prose, created countless poems, novels, epics, and stories, and pioneered many firsts in Uzbek literature. The story "A Man in Exile" is one of the author's works that we have subjected to grammatical analysis, and it was written in 1963. The work explores themes of exile, longing for one's homeland, and social injustice through the events experienced by the protagonist, Lütfullah. The difficult living conditions of people living under colonial-era conditions are strikingly depicted in the story. Collocations are defined as patterns formed by the combination of two or more words in a specific order. They are among the important linguistic structures that ensure the natural flow of language. Learning collocational structures also facilitates the learning of another language. Language learning is not just about acquiring grammatical rules; it is also a complex process that requires conceptualizing and using vocabulary. Knowing which words can be used together harmoniously makes language use easier and contributes to fluency. Recognizing collocations allows for the distinction between common structures and word patterns across dialects, which facilitates the process of learning the target dialect. In Uzbek Turkish, the term "so'z birikmasi" refers to groups of words that come together in a specific order and semantic relationship. In Turkish, the equivalents are "sözcük öbeği" or "ibareler"; these structures are usually formed by using two or more words together. The concept of collocation is examined under two subheadings: lexical and grammatical. This article explains what lexical collocation is, while the review is carried out on grammatical collocations. In the text, 47 noun+verb structures, 16 noun+verb structures with noun case suffixes, 18 noun+participle structures with noun case suffixes, 3 noun+participle+verb structures with noun case suffixes, 6 noun+descriptive verb structures with noun case suffixes, 1 adjective phrase+descriptive verb structure, 1 participle+verb structure, 1 noun+noun structure, 2 noun+adjective structures, 2 noun+preposition structures, 2

participle+noun structures, 3 adjective+noun structures, and 7 adverb+verb structures were identified. While frequently encountered collocation patterns in Uzbek Turkish exhibit similarities with Turkish Turkish, differences in meaning and usage also emerge in some instances. This situation demonstrates that Turkic dialects share a structure nourished by common roots, while each dialect simultaneously develops its own usage habits and linguistic uniqueness. Collocations can be easily distinguished from other elements of the vocabulary due to their many aspects that differentiate them from idioms and compound words. Identifying equivalent and false-friend versions of these patterns in closely and distantly related Turkic languages provides great convenience to researchers in terms of bilingual lexicography studies and inter-dialect text transfer. The investigation of collocations is an indispensable tool for comparative vocabulary studies of Turkish dialects because it reflects the natural vocabulary of a language; in this way, consistency and differences at the dialect level can be systematically evaluated, and transformative inferences can be made about lexical structures.

Kaynakça

- Ağca, M. (2020). Deyimsel Sözcük Birlikteliklerinin Sınıflandırılması ve Bir Eşdizimlilik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 161-177. <https://doi.org/10.34189/gtd.27.010>
- Ağca, M. (2021). Eski Türkçede Sıfatların Biçim-Söz Dizimsel (Dil Bilgisel) Eşdizimlilik Formları. (Ed. Biray, N. & Aynel, S.). *Dr. Himmet Biray Armağanı Ahde Vefa 25. Yıl içinde* ss. 995-1012. Kesit Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Engin Yayınevi.
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2016). Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi MEUDED*, 13 (1), 39-70.
- Ayabakan, M. (2015). *Türkçe Sözlük'te Eşdizimli Öğelerin Sunumu ve Görünümleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Balı, E. & Köksal, H. (2016). *Yaygın Eşdizimleriyle Arapçada Anahtar Fiiller*. Akdem Yayınları.
- Baydemir, H. & Ildırı, N. (2025). *Büyük Özbekçe-Türkçe sözlük*. TDK Yayınları.
- Bo'riyev, I. E. (2022). O'zbek tilining izohli lug'atlarida iboralarning grammatik tavsifi. *Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (6), 248-252. <https://doi.org/10.24412/2181-2454-2022-6-248-252>.
- Doğan, N. (2019). Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik. *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 535-545.
- Doğan, N. (2022). Çağdaş Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Eş Dizim Sözlüğü'ne Doğru: Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Fiil Eş Dizimleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 381-404. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1192531>
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram Ve Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (33), 28-47.

- Ekici, C. (2024). *Özbek Türkçesinde Ad+Eylem Eş Dizimliliği (Basın Yayın Dilinde)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Mir Muhsin (1983). *Asarlar (4. Jild)*. G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti.
- Mirzoqulov, S. & Khikmatov, D. (2023). O'zbek tilida iboralar va turg'un birikmalarning o'rni va ularning gapda qo'llanilishi xususida. *Problems and Scientific Solutions*, 226-234.
- Pekşen, E. (2022). *Özbek Yazar Mirmuhsin'in Hikâyeleri (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Pravda Vostoka Gazeti. (21 Ekim 1974). *O prisujdenii Gosudarstvennih premiy Uzbekskoy SSR imeni Xamzi v oblasti literaturi, iskusstva i arxitekturi*.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi.
- Soatova G. (2024). *Mirmuhsin asarlarining til xususiyatlari*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Termiz Davlat Universiteti.
- Selçuk, H. (2020). *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (A-H Maddeleri Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Shomaqsudov, Sh., Shorahmedov, Sh. (1990). *Hikmatnoma: O'zbek maqollarining izohli lug'ati*. O'zbek Sovet Ensiklopediyasi Bosh Redaksiyasi.
- Tahiroğlu, B. T. (2010). Derlem, Bilgisayar Destekli Sözlük Bilimi, Eş Dizimlilik ve Otomatik Terim Çıkarımı. *Belleten*, 58(1), 183-197.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/Contribution Rate Declaration of Researchers: Bu araştırmada 1. yazarın katkısı %70, 2. yazarın katkısı %30'dur. / In this research, the first author's contribution is 70%, the second author's contribution is 30%.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0